

ПРОБЛЕМА ЗАРОДЖЕННЯ ГРЕКО-ВАРВАРСЬКИХ КОНТАКТІВ У ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І В АРХАЇЧНИЙ ПЕРІОД

Статтю присвячено аналізу зародження відносин греків зі скифами у північнопричорноморському регіоні в період грецької колонізації на прикладі Березані і Ольвії, зокрема розглянуто питання характеру цих відносин на основі наведення різних точок зору на проблему. Автор здійснив спробу на основі ранніх та нових досліджень по-новому переосмислити основні питання відносин двох світів – варварського та грецького на прикладі Ольвійської політичної історії архаїчного періоду.

Ключові слова: Північнопонтійський регіон, Ольвія, скифи, хора, колонізація.

Статья посвящена анализу зарождения отношений греков со скифами в северопричерноморском регионе в период греческой колонизации на примере Березани и Ольвии, в частности рассмотрен вопрос характера этих отношений на основе приведения различных точек зрения на проблему. Автор предпринял попытку на основе ранних и новых исследований по-новому переосмыслить основные вопросы отношений двух миров – варварского и греческого на примере Ольвийской политической истории архаического периода.

Ключевые слова: Северопонтийский регион, Ольвия, скифы, хора, колонизация.

This article analyzes the emergence of Greek relations with the Scythians in pівnichnoprichernomorskому region during the Greek colonization of the example Berezan and Olbia, in particular the question of the nature of the relationship on the basis of bringing different perspectives to the problem. The author attempted on the basis of earlier and new research in new ways to rethink the fundamental question of relations between two worlds – the barbarian and the Greek for example olviyskoy political history in the Archaic period.

Key words: North Pontic region, Olbia, Scythians, chorus, colonization.

Одним із найважливіших аспектів вивчення проблем Ольвійської історії є з'ясування різних питань виникнення та розвитку греко-варварських взаємовідносин у цей період, оскільки це дуже тісно пов'язане зі становленням Ольвійської держави і її подальшим розвитком. Як відомо, проблема взаємин і взаємодій грецького і варварського світів у Північному Причорномор'ї (в т. ч. і в Нижньому Побужжі) завжди була однією з незмінних і актуальних тем, які активно розроблялися багатьма дослідниками. Виходячи з цілей статті треба виділити основні точки зору щодо цієї проблеми в застосуванні до Нижнього Побужжя часу грецької колонізації регіону. Вони можуть бути зведені до трьох найбільш відомих концептуальних позицій [6, с. 46].

Згідно з першою, можливість будь-яких контактів, взаємодій або зв'язків грецьких колоністів з «місцевим населенням» не мають під собою підстав [27, с. 52]. Активний прихильник цієї ідеї, В. В. Лапін, обґрунтував свою позицію, виходячи, перш за все, з факту реальної

відсутності осілого варварського населення в степовому регіоні Нижнього Побужжя протягом майже півтора століть протікання тут грецької колонізації – від появи найперших поселень аж до початку V ст. до н. е. [27, с. 54]. Цей показовий факт був повністю підтверджений наступними археологічними розвідками і розкопками в Нижньому Побужжі [23, с. 20].

Ці дані враховуються представниками і іншої точки зору. Однак, виходячи із суми всіх наявних джерел, вони визнають вплив варварського населення (спочатку лісостепового, а згодом і степового) на деякі сторони життя грецьких колоністів. У той же час, ця група дослідників вважає, що характер такого впливу був пасивним, тобто таким, що не мав помітного, а тим більше, визначального значення [37, с. 100].

Третя концепція комплексністю джерельної бази не відрізняється і має багато в чому декларативний характер. Її прихильники, спираючись на вичленення з контексту окремих артефактів, в першу чергу, у вигляді ліпної кераміки і

поглибленого в землю типу жител, відводять т.зв. «місцевому населенню» істотну або навіть домінуючу роль в історії, економіці та культурі раннях Березані та Ольвії і поселень її сільської округи [20, с. 165].

Подібна точка зору погано узгоджується з археологічними даними. У цьому зв'язку слід підкреслити, що в ряді монографічних досліджень, на підставі узагальнення значного накопиченого матеріалу, доведена етнокультурна приналежність поселень, що виникли в ході колонізації Нижнього Побужжя, в переважній більшості – грекам. Вельми істотно, що з цієї етнокультурною оцінкою нижньобузьких поселень повністю погодилися і скіфологи, підкресливши, що «тепер приналежність їх до греків і до хори Ольвії ні в кого не викликає сумніву» [31, с. 87].

Очевидно, таке недвозначне прийняття висновків антикознавців фахівцями з археології раннього залізного віку примусило представників останньої – «варварської» – концепції дещо скоригувати свої погляди. В результаті, в літературі з'явилося узгоджена, компромісна думка представників двох різних шкіл (тобто, прихильників другої і третьої наведених вище концепцій) про те, що землянки і напівземлянки античних північнопричорноморських апойкії VI ст. до н. е., включаючи і Нижнє Побужжя, «в більшій частині повинні були так чи інакше пов'язані з життєдіяльністю грецьких колоністів» з певною часткою присутності серед них і вихідців з варварського оточення [24, с. 36].

Однак такий зважений аналітичний підхід, на жаль, був сприйнятий не всіма. Своєрідним дисонансом до тих результатів, які досягло антикознавство до кінця XX – початку XXI ст., майже повної їх ревізією, а також абсолютно невиправданим поверненням до ідей, що панували в науці у 1940 – 50-х рр., стала ціла серія робіт С. Л. Соловйова [41, с. 292]. Тут деякі положення наведеної вище так званої варварської концепції були доведені просто до абсурду. Суть висновків автора заперечувала стабільне уявлення про Березань (Борисфен) як найдавніше вогнище грецької колонізації в Північному Причорномор'ї та про античний вигляд Нижнього Побужжя періоду архаїки.

Базуючись на Березанських комплексах колонізаційної епохи, С. Л. Соловйов провів кореляцію комплексів ліпного посуду з фізичною формою землянок, прийшовши до твердження, що в заповненні жител прямокутної форми переважав посуд скіфського вигляду, а в круглих – гето-фракійського, причому, нібито найбільш ранніми (кінець VII – початок VI ст. до н. е.) були перші, а з другої чверті VI ст. до н. е., поряд з ними, з'являються і круглі в плані житла. Землянки, таким чином, за С. Л. Соловйовим, в основній масі були варварськими житлами. Ця обставина, а також склад знайденої в них ліпної кераміки, свідчить про те, що переважна більшість населення Березані на протязі кінця VII – перших

трьох чвертей VI ст. до н. е. становили не греки, а вихідці з варварською середовища лісостепової (Середнє Подніпров'я і Середнє Подністрів'я), а також степової зон.

З третьої чверті VI ст. до н. е. до колонізаційної діяльності греків в Нижньому Побужжі С. Л. Соловйов відносить лише наземне сирцевокам'яне домобудівництво, в тому числі і на Березані, пов'язане з виведенням постійної апойкії. У нових же населених пунктах, що у великій кількості виникають в цей час в Нижньому Побужжі, знову-таки, виходячи з наявності там землянкових і напівземлянкових жител, більшу частину жителів становило місцеве населення, яке, за С. Л. Соловйовим, з часом стало «одним з основних демографічних компонентів сільської округи Ольвії».

З самого початку нагадаємо істотний факт – заглиблені в землю житла (землянки і напівземлянки), як відомо, не є етнічною ознакою, пов'язаною виключно з місцевими племенами Північного Причорномор'я [30, с. 21]. В літературі на великому фактичному матеріалі вже давно аргументовано доведено, що землянкове будівництво на Березані, в Ольвії і на сільських поселеннях Нижнього Побужжя велося не варварами, а грецькими колоністами [34, с. 12]. Аналогічні землянкові структури відкриті в значній кількості і на ранньогрецьких поселеннях в Нижньому Подністрів'ї [35, с. 10-16], в Західному Криму – Керкінітіді [26, с. 63, 69], на Боспорі – Пантикапеї [43, с. 59-62], Мірмекії [9, с. 112], Тірамбі і Фанагорії [10, с. 107], ранньому поселенні на місці Горгіппії [1, с. 10-11] та інших місцях [14, с. 26].

Землянкове домобудівництво притаманне переважній більшості ранньоантичних поселень Північного Причорномор'я і, як і в нижньобузькому регіоні, скрізь пов'язується з грецькими колоністами, а не з варварами. Однак про все це С. Л. Соловйов навмисно замовчує в своїх роботах. Інакше б в очах читача (особливо зарубіжного, як правило, не знайомого чи погано знайомого з нашою літературою), Березань на фоні такого масового і аж ніяк не випадкового грецького землянкового домобудівництва у всьому Північному Причорномор'ї періоду архаїки, виглядала б якимось незрозумілим локальним сплеском варварської колонізації, на відміну від усіх інших регіонів, де вона і в демографічному, і в етнічному, і в культурному сенсі була грецькою [7, с. 17].

І на Березані, і в Ольвії, і у всіх інших північнопонтійських апойкіях зведення землянкових комплексів – так званих «будинків колоніста» – здійснювалося за абсолютно схожою загальною схемою (з відмінностями лише в деяких конструктивних деталях) і було закономірним етапом в історії античного північно-причорноморського домобудівництва [22, с. 29]. Важливо відзначити в цьому зв'язку, що подібні заглиблені в землю житла архаїчного часу відомі тепер і у Великій Греції – на хорі Метапонту, де вони також

зв'язуються з будівельною діяльністю грецьких колоністів.

Останній факт в значній мірі знижує аргументацію тих, хто в землянкових житлах грецьких колоністів північнопонтійського узбережжя, всупереч фактам, продовжує селити так званий «місцевий варварський» компонент. З іншого боку, це свідчить про якісь загальні механізми колонізаційного процесу в Чорноморському та Середземноморському басейнах, де в деяких з регіонів через ряд об'єктивних причин і був затребуваний подібний тип заглибленого в землю житла. Для Нижнього Побужжя цей феномен з сучасних позицій пояснюється невисоким рівнем розвитку виробничих, технічних та економічних можливостей апоїкій на ранньому етапі, нерозвиненістю бази будівельного виробництва, а також природно-кліматичними умовами [21, с. 41], тобто, результатом дії природно-економічного чинника. С. Л. Соловйов же, в руслі науки 1940 – 50-х рр., бачить у цьому лише явище етнічне, а етнос, пов'язаний з ним, відповідно, негрецький [42, с. 12].

На відміну від нього та інших прихильників варварської приналежності землянкових жител Нижнього Побужжя, більшість дослідників вважає, що в місцевих, ймовірно лісостепових племен, могла бути запозичена лише сама ідея будівництва заглиблених жител [20, с. 171]. Існує і досить аргументована точка зору про паралельне існування двох традицій – грецької та варварської, не пов'язаних між собою [8, с. 40].

На нашу думку, використання досить економічних і порівняно нескладних за конструкцією заглиблених у землю жител говорить не про обов'язкову і, тим більше, тотальну присутність варварів в Нижньому Побужжі, а про вміння іонійських переселенців швидко адаптуватися в умовах нового природного та культурного ландшафту. Аналогічні висновки зроблено і при вивченні землянкового домобудівництва на архаїчному Боспорі. Навмисно не вступаючи в дискусію з приводу етнокультурної інтерпретації землянкових жител грецьких поселень Північного Причорномор'я і відзначаючи, що грецькі будівельні комплекси схожі на житла такого роду в скіфському лісостепу, Г. І. Смирнова все ж змушена була визнати, що між ними існують «відмінні риси, які також можна обходити увагою в пошуках витоків того чи іншого варіанту землянкових жител» [39, с. 90]. Що стосується Нижнього Побужжя, то на користь того, що землянкове будівництво велося тут не варварами, а грецькими колоністами, крім домінуючих еллінських рис духовної і матеріальної культури ранніх Березані, Ольвії та рядових поселень навколо них [23, с. 86], свідчать такі «визначні риси» [5, с. 7].

Перш за все, необхідно підкреслити, що новітні дослідження дають підстави вважати, що землянкова будівнича традиція могла бути занесена в Північне Причорномор'я безпосередньо

з метрополії і вперше застосована на Березанському поселенні. Причому, це стосується як усіх трьох підтипів поглиблених жител – овальних, круглих і прямокутних у плані, так і деталей їх устрою. Далі, важливо зазначити, що різні поглиблені в землю споруди та ями греко-колоністи використовували в регіоні не тільки для житлової і господарської діяльності, але і в культових цілях. Це наочно демонструє приклад відомого Бейкушського святилища в Нижньому Побужжі, де відкрито понад 200 виритих у лісі сакральних об'єктів – жертвних ям, ботросів, штучних гротів і особливо – приміщень для колективних ритуальних дійств, приношень і трапез, які, по суті, також були типовими землянковими структурами. Всі вони були пов'язані з інтенсивним відправленням тут від кінця другої чверті VI до кінця першої третини V ст. до н. е. культу грецького героя-бога Ахілла, про що, в першу чергу, свідчать різноманітні вотивні приношення, в тому числі, численні графіті з його ім'ям, які жодного відношення до варварського етносу не мали. Найближчу і синхронну аналогію використання заглиблених у землю будівель у сакральних цілях дають святилища Західного Теменосу Ольвії [38, с. 21].

Землянкова забудова Березані, Ольвії та рядових поселень Нижнього Побужжя об'єднувала їх матеріальними реаліями колонізаційного побуту. Однак і для Березані, і для Ольвії – як центру поліса, і для хори, незважаючи на гадану хаотичність землянкової забудови, були характерні і певні елементи регламентації в будівництві і планувальній організації. На хорі вони знайшли вираження в тому чи іншому варіанті компонування на поселеннях різної площі єдиного житлово-господарського модуля або ойкосу. В середньому він мав площу близько 0,5 га і включав в себе житлове ядро з декількох землянок і напівземлянок і примикаючої до нього господарсько-побутової забудови. Невеликі хутори включали в себе в середньому один ойкос, на поселеннях середніх розмірів (від 2-3 до 5-8 га) модулі варіювали від 4-6 до 10-16 одиниць, на великих поселеннях (площею до 50-80 га) число ойкосів могло доходити до 100-160 одиниць. Для самої ж Ольвії, як встановлено розкопками на схід від Західного Теменосу, землянкові і напівземлянкові житла були витягнуті ланцюгом в три ряди на кратних відстанях уздовж головної вулиці Верхнього міста. Певна система у взаєморозташуванні подібних житлових і господарських комплексів зафіксована і на Березані [44, с. 70].

Показово також те, що при забудові архаїчних поселень Нижнього Побужжя в якості планувального модуля для житлово-господарських комплексів було прийнято метрологічний стандарт у вигляді самоського футу в 0,35 м. Це незаперечно свідчить про перенесення іонійськими переселенцями в колонізований регіон принципів будівельної справи, прийнятих в метрополії і про безпосереднє застосування їх у ході землянкового будівництва.

Встановлені особливості грецького колоніального домобудівництва в Нижньому Побужжі не були характерні для синхронного варварського землянкового домобудівництва. Статистична вибірка розмірів ґрунтових варварських жител не дає підстав для встановлення єдиного модуля, який би використовувався при їх спорудженні. Порівняльний же аналіз землянкових будівель на грецьких і варварських пам'ятках показує їх значну відмінність. Причому, як в розмірах, оскільки варварські були значно більші за площею, так і в конструктивних деталях. Що стосується еволюції нижньобузьких напівземлянок, то, на відміну від вищенаведених тверджень С. Л. Соловйова, всі типи поглиблених структур, як встановлено, співіснують тут з самого початку колонізаційного процесу, що зафіксовано і для архаїчних поселень Нижнього Подністров'я. Відповідно, немає і еволюційного зв'язку між формами плану подібних жител і в метрополії.

У домобудівництві варварських племен Північного Причорномор'я (і гето-фракійських, і скіфських) всі форми землянкових і напівземлянкових структур (круглі, овальні і прямокутні), як правило, на одному і тому ж пам'ятнику також синхронні [15, с. 263]. Так, наприклад, на Немирівському городищі в кінці VII – початку VI ст. до н. е. одночасно співіснують землянки і напівземлянки зазначених форм, а також наземні житла. Така ж картина зафіксована і для Мотронинського городища [3, с. 29-44]. В цілому, для правобережного Лісостепу як ранньоскіфського (початок VI – кінець VI ст. до н. е.), так і середньоскіфського (кінець VI – початок V ст. до н. е.) часу відзначено співіснування землянок і напівземлянок овальної, круглої і прямокутної форми, а також наземних жител [19, с. 15-19].

Як бачимо, одностороння етнізація С. Л. Соловйовим землянкових структур архаїчної Березані і Нижнього Побужжя в цілому на користь варварів, а також встановлення взаємозв'язку між певними формами таких жител і носіями конкретного варварського етносу – гето-фракійцями, скіфами і т. д. – не має під собою фактичних підстав і може бути визнана методично невірною. Речова база, на якій С. Л. Соловйов будує свою етнокультурну і хронологічну інтерпретацію заглиблених жител, практично цілком обмежена знахідками в їх заповненні ліпної кераміки.

Досить довільне поводження з комплексом знахідок, навмисне і штучне обмеження його складу ліпною керамікою і абсолютизація її як основного і універсального показника приводить його до невірної твердження про те, що серед матеріалів Березані перших трьох чвертей VI ст. до н. е. компоненти «еллінського культурного фонду» представлені вкрай слабо. Однак, як показує об'єктивний аналіз результатів розкопок, в заповненні і на підлогах землянок Березані, Ольвії та рядових поселень Нижнього Побужжя цього

часу разом з ліпною керамікою знаходилися і традиційні речі грецького побуту, в тому числі, всі групи кружальної кераміки (в тому числі, мініатюрні і спеціальні посудини), теракоти, графіті, а також, монети-стрілки, дельфінчики, деталі грецької зброї, дитячі іграшки, прикраси і т. д. [32, с. 90].

Таким чином, якщо розглядати знахідки із землянкових будівель у комплексі, вони не дають підстав вважати будівельників і мешканців цих осель виключно варварами. Спроба віднести до рис «місцевої культури», крім ліпної кераміки, ще знаряддя праці і прикраси з розкопок Березані, просто несерйозна.

До грецької кераміки ставлення у С. Л. Соловйова особливе. Стверджуючи, що в архаїчний час у культурному вигляді Березані не дуже відчутна наявність «еллінських компонентів», він змушений зробити виняток лише для «кругового посуду», відразу обмовившись, що все одно знайдена на Березані «імпортна грецька кераміка, на відміну від ліпної, не може прямо вказувати на етнічну приналежність її власників» [41, с. 299]. Однак, і її кількість, і її функціональне призначення в світлі його установки про переважний негрецький склад населення Березані набуває вельми специфічної характеристики. Спочатку він нарікає на те, як йому щиро шкода перших жителів Березані, приречених задовольнятися настільки мізерним начинням. Потім з'ясовується, що ця бідне начиння, виявляється, не пристосоване для повсякденних потреб, а годиться лише для проведення святкових застіль. І, нарешті, робиться висновок про те, що в ранній грецькій кераміці з Березані слід бачити «залишки частувань або дарів для місцевої кочової племінної знаті» або для «місцевої племінної аристократії». Таку інтерпретацію, за справедливим зауваженням В. Д. Кузнєцова, інакше як умоглядною, не назвеш [25, с. 17].

У достовірності даних про кількісні показники та склад ліпної кераміки по всім землянковим і напівземлянковим комплексам Березані, як і в датуваннях цих комплексів по чвертям сторіччя автор не сумнівається. Однак, яка ж наукова методика таких підрахунків, якщо, як показують і публікації інших дослідників Березані, і їх наукові звіти – крім землянок і напівземлянок з переважанням ліпного над іншими групами посуду (виключаючи амфори); існували і споруди зі значним переважанням кружальної над ліпною; а також з повною відсутністю ліпного. Крім того, далеко не всі відкриті на Березані комплекси давали добре документовані знахідки, тим більше, такі вузькі. Однак такі дані, що випадають з його схеми, С. Л. Соловйовим просто не враховуються. Використання лише однієї групи джерел – ліпного посуду та її штучна кореляція з формою землянкових жител – не може дати достовірної картини не тільки домобудівництву, але і тим більше, історії та культури ранньої Березані в цілому.

До того ж, коли розглядаються напівземлянкові житла, С. Л. Соловйов наполягає на їх кореляції виключно з ліпною керамікою. Однак, коли йдеться вже про наземні структури, присутня тут, як і в напівземлянках, ліпна кераміка, зникає з його аргументації і мова йде про кварталах, мережі вулиць, регламентації забудови і т. д. [40, с. 90], а також про зміну структури керамічного комплексу, в якому зростає питома вага (без посилення на будь-які статистичні підрахунки) кружального посуду. Якщо в питаннях етнізації землянкових жител слідувати за С. Л. Соловйовим, то виникає питання: куди поділося т. зв. варварське населення, що жило в перших трьох чвертях VI ст. до н. е. в землянках після масової появи греків з кінця третьої чверті цього сторіччя і початку здійснення ними широкого наземного домо-будівництва? Для отримання дійсно об'єктивної картини необхідно було порівнювати процентний склад всього керамічного комплексу (в т. ч. і ліпного посуду) в напівземлянках та наземних будинках. А цього зроблено не було.

Цілком очевидно, що С. Л. Соловйов повернувся до застарілої точки зору, висловленої свого часу Я. В. Доманським [12, с. 31] про те, що землянкове домобудівництво в Нижньому Побужжі, і поселення, де воно засвідчено, належало варварам, а поселення з кам'яним наземним домобудівництвом – грекам. Проте подальші широкомасштабні археологічні роботи в регіоні у свій час не підтвердили цю гіпотезу [36, с. 32]. Між комплексами матеріальної і духовної культури жителів напівземлянок VI ст. до н. е. і наземних житлових будинків подальшого часу суттєвих відмінностей не спостерігається – їхня етнічна спадкоємність очевидна. Як в ольвійському регіоні, так і в інших місцях грецької колонізації Північного Причорномор'я, зокрема, на Боспорі, і землянки, і наземні будинки в масі зводилися одним і тим же населенням, тобто грецьким. Пізніше змінив свою точку зору щодо етнокультурної приналежності нижньобузьких поселень періоду архаїки і Я. В. Доманський, що володів рідкісним даром коригувати свої погляди в зв'язку з новим археологічним матеріалом. І тепер знову повертатися до вищезазначеної ідеї у С. Л. Соловйова немає серйозних підстав.

Джерела, які прямо вказують на не варварський, а на грецький етнос жителів архаїчної Березані, включаючи і дані антропології, численні, об'єктивні, різноманітні і досить інформативні. І використання при їх наявності лише однієї певної категорії археологічного матеріалу, тобто ліпної кераміки, природно, є одностороннім висвітленням справжньої картини і відображенням не реального стану справ, а лише суб'єктивної думки. Такий спрощений і ненадійний підхід до етнокультурної атрибуції пам'яток Нижнього Побужжя античної епохи, що базується лише на факті вживання в побуті їх жителів ліпної кераміки, критикувався в літературі завжди [16, с. 171].

Більш того, на відміну від С. Л. Соловйова, К. К. Марченко вважає, що сама ліпна кераміка в комплексах Північного Причорномор'я не всіма визнається як риса варварів [2, с. 62]. Існує думка, що ліпний посуд не може служити надійним джерелом при визначенні етносу в умовах античного міста або поселення. Вона могла надходити туди в результаті торгівлі як з варварськими племенами, так і внутрішньої. У складі населення античного центру цілком могли бути ремісники – вихідці з навколишніх племен, які виготовляли дешевий примітивний посуд для найбідніших верств населення такого центру. До того ж аж до теперішнього часу відсутні порівняльні дослідження ліпного варварського і грецького, зокрема, іонійського посуду.

«Важко повірити, – відзначала Н. А. Онайко, – в те, що такий посуд не робили самі греки, тим більше, що не всі форми ліпного посуду, що існували в містах, знаходять собі аналогії у варварській кераміці. Примітна також відома спільність ліпних посудин різних міст, особливо в ранній час. Чи не пояснюється це тим, що греки, які переселилися з Греції в Північне Причорномор'я, внесли у виробництво цієї кераміки щось і своє? ... Греки навряд чи чекали б, поки цей посуд зроблять їм варвари, участь яких у цьому, звичайно, не виключається» [33, с. 89-90].

Чому ліпна кераміка, абсолютно штучно витягнута із загального контексту знахідок на грецьких поселеннях Північного Причорномор'я взагалі повинна свідчити про обов'язкову присутність тут т. зв. «Варварського компонента»? За оцінками фахівців, в комплексах ліпного посуду Степової Скіфії, крім місцевих форм, містяться і елементи лісостепової, фракійської, північно-кавказької і еллінської культур. Там, однак, це явище не трактується дослідниками як факт безпосередньої присутності серед населення інших етнічних компонентів, а пояснюється здатністю скіфського етносу до раціонального, творчому засвоєння ряду побутових ознак і предметів (у т. ч. і нових форм ліпної кераміки) в сусідніх народів [11, с. 92]. Таким же чином і греки, виробляючи свою ліпну кераміку, могли переймати й інші її форми, і види орнаменталізації та технологічні навички у іноетнічних майстрів, а ті, в свою чергу, могли використовувати і їх досвід.

Ліпна кераміка існує на всіх етапах північно-причорноморської античної цивілізації, починаючи з самого раннього часу [17, с. 232-233]. Наводячи дані про наявність ліпної кераміки в комплексах західногрецьких міст, В. В. Лапін підкреслював, що, як і кругова, вона відіграла значну роль і в житті грецького північнопричорноморського населення. Він зазначав, що ліпна кераміка була необхідним складовим елементом матеріальної культури цього населення, є показником натуральності його економіки.

До В. В. Лапіна, ще в історіографії 1940 – 50-х рр. ряд дослідників допускав можливість виготовлення та застосування греками ліпної кераміки в своєму

домашньому господарстві вже в VI-V ст. до н. е. [18, с. 120], ґрунтуючись на тому, що вона була дешевша гончарної і добре відповідала своєму функціональному призначенню. Надалі на базі знахідок ліпної кераміки з розкопок Березані, Ольвії та деяких поселень її сільської округи періоду архаїки питання про приналежність ліпного посуду грецькій матеріальній культурі було поставлено і позитивно вирішено А. Ф. Бердніковим [2, с. 38]. Виділення в групі ліпної кераміки Нижнього Побужжя VI-V ст. до н. е. грецьких форм вважали можливим і Н. А. Гаврилюк та В. М. Отрешко. Тому думка про те, що греки Нижнього Побужжя могли самі «виробляти і використовувати в домашньому господарстві» ліпну кераміку лише з кінця IV ст. до н. е. представляється непереконливою.

У статті А. Ф. Бердніков цілком справедливо вказував, що існування в Північному Причорномор'ї двох культур – грецької та місцевої, скіфської культури – породило помилковий і суперечливий погляд на ліпну кераміку, як на кераміку варварського виробництва. Безумовно, таке довге спільне існування двох різних етнічних груп не могло не накласти відбитку на грецьке місцеве керамічне виробництво. Однак вже зараз можливо відокремити ліпну кераміку грецького світу від скіфської, перш за все, за формою посудин.

Можливо і тому, що частина ліпної кераміки з архаїчних комплексів Березані та Ольвії була зроблена самими іонійськими переселенцями, К. К. Марченко і С. Л. Соловйов не можуть знайти їй аналогії серед синхронних варварських комплексів Північного Причорномор'я і в той же час не хочуть погодитися з її грецькою приналежністю. Що стосується інтерпретації «скіфської лісостепової» кераміки архаїчного часу в комплексах Ольвії та Березані, то тут слід навести думку Ю. В. Болтрика, який прийшов до висновку, що вона потрапляла сюди з сезонними торговими караванами варварів-лісостепників тільки як частина їх похідного начиння і безпосереднього відношення до культури і побуту грецьких колоністів не мала [4, с. 124].

Далі, так звана «скіфська степова» ліпна кераміка у складі Березанського комплексу VI-V ст. до н. е., за даними інших дослідників, на відміну від думки С. Л. Соловйова, є продукцією домашнього виробництва самих грецьких переселенців і доповнює їх кухонний гончарний посуд. Втім, ще С. І. Капошина, відзначаючи схожість Ольвійської ліпної кераміки VI-V ст. до н. е. зі скіфською степовою, підкреслювала: «Незважаючи на це подібність, Ольвійської ліпної кераміки не доводиться вважати ідентичною зі скіфською. У Нижньому Побужжі та в Ольвії існував лише обмежений асортимент форм ліпних посудин, що вживалися для потреб кухні, і майже повністю була відсутня група кухонного ліпного посуду, а також характерні для скіфської кераміки великі посудини» [16, с. 172]. І, нарешті, «гето-фракійська» кераміка архаїчного часу, згідно

останнім розробкам, знаходить собі прями аналогії в Північній Егеїді і не може мати виключно варварське походження і приналежність.

Таким чином, ні ліпна кераміка різних типів, ні поглиблені в землю житла, ізольовані від загального археологічного контексту, самі по собі не можуть служити базою для запропонованих історичних та етнокультурних побудов щодо варварського їх походження. Як ми намагалися показати, і ті, і інші артефакти були характерним елементом матеріальної культури не тільки варварів, але й греків-колоністів. Тому явне насильство над джерелом, максималізація лише двох його категорій веде таких дослідників до далеко не повної, спрощеної та, в силу цього – помилкової картини греко-варварських взаємовідносин у Нижньому Побужжі архаїчного часу, коли реальні, а не уявні контакти між грецькими колоністами і т. зв. «варварським хінтерландом» тільки починали тут складатися.

Підсумовуючи огляд основних результатів, досягнутих вітчизняною історіографією у справі вивчення греко-варварських контактів Північного Причорномор'я в античну епоху, К. К. Марченко констатував, що більшість фахівців вважає вагу місцевого варварського населення в загальному балансі населення регіонів, охоплених грецькою колонізацією, порівняно невеликою, щої значно поступалася еллінському компоненту [28, с. 348]. З таким об'єктивним висновком дослідника, заснованому на ретельному аналізі накопичених до кінця XX ст. знань, важко було б не погодитися, якби не одна обставина.

Я. В. Доманський вважав однаково далекими від науки установки на проголошення вирішальної ролі варварів в житті північнопонтійських античних центрів, або, навпаки, недопущення взагалі будь-якої присутності варварів на їх території¹. Можливості проживання у Нижньому Побужжі певної частини вихідців з варварської середовища Північного Причорномор'я, звісно, не заперечується. Однак уперте бажання деяких дослідників тотально заселити Березань, Ольвію і всі античні сільські поселення регіону періоду архаїки значним, а то й переважаючим «варварським компонентом», суперечить реальним свідченням культури, релігії та побуту грецьких колоністів.

На сьогодні як зазначає К. К. Марченко, незважаючи на значні успіхи в розробці цієї теми, в історіографії досі немає скільки-небудь цілісної і в своїх основних частинах узгодженої в часі та просторі картини відносин еллінських центрів Північного Причорномор'я скіфської епохи з оточуючим їх варварським світом». Одним з реальних шляхів до отримання подібної картини було б бажання представників «варварської школи» відмовитися від повернення до ідей радянської науки 1940 – 50-х рр., перейти від

¹ Доманский Я. В. Ольвия и варвары в V в. до н. э. / Я. В. Доманский // Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой греческой колонизации. – Тбилиси, 1981. – С. 158.

нестримної експлуатації одного-двох джерел за темою до їх комплексної та неупередженої критики; проявити готовність слухати аргументи своїх опонентів, приводячи розумні контрдокази, а не просто заперечуючи або не помічаючи

протилежні точки зору. Можливо, тоді проблема греко-варварських контактів у Нижньому Побужжі архаїчного часу спільними зусиллями двох різних шкіл могла б бути поставлена і вирішена на новому рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Е. М. Греческая колонизация Северо-Западного Кавказа / Е. М. Алексеева. – М. : Академия наук СССР, 1991. – 144 с.
2. Бердников А. Ф. К вопросу о лепной керамике «скифского типа» / А. Ф. Бердников // Уч. зап. Московского государственного областного университета им. Н. К. Крупской. – Т. 288. – Вып. 13. – М., 1971. – С. 33–39.
3. Бессонова С. С. Мотронинское городище скифской эпохи / С. С. Бессонова, С. А. Скорый. – Киев-Краков, 2001. – 156 с.
4. Болтрик Ю. В. Основной торговый путь Ольвии в Днепровское лесостепное Правобережье / Ю. В. Болтрик // Российская археология. – 2000. – № 1. – С. 121–130.
5. Буйских С. Б. Земляночное домостроительство эпохи колонизации Северного Причерноморья / С. Б. Буйских // Боспорские исследования. – Симферополь, 2005. – Вып. 9. – С. 3–21.
6. Буйских С. Б. Ольвия и варвары в VI-V вв. до н. э. / С. Б. Буйских // ССПК. – 2004. – Вып. 11. – С. 46–50.
7. Буйских С. Б. К истории изучения земляночного строительства греческих колонистов в Северо-Западном Причерноморье / С. Б. Буйских // Древнее Причерноморье. – Одесса : Астропринт, 2005. – С. 15–18.
8. Бутягин А. М. Земляночное строительство на архаическом Боспоре (генезис и развитие) / А. М. Бутягин // Боспорский феномен. – Санкт-Петербург, 2001. – Ч. 1. – С. 36–41.
9. Бутягин А. М. Особенности домостроительства архаического Боспора / А. М. Бутягин // Боспорский феномен. – Санкт-Петербург, 1999. – С. 112–116.
10. Виноградов Ю. А. Греческая колонизация и греческая урбанизация Северного Причерноморья / Ю. А. Виноградов // Stratum-Plus. – 1999. – № 3. – С. 101–115.
11. Гаврилюк Н. А. Домашнее производство и быт степных скифов / Н. А. Гаврилюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 112 с.
12. Доманский Я. В. Из истории населения Нижнего Побужья в VII–IV вв. до н. э. / Я. В. Доманский // Археологический сборник государственного Эрмитажа. – 1961. – Вып. 2. – С. 26–44.
13. Доманский Я. В. Ольвия и варвары в V в. до н. э. / Я. В. Доманский // Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой греческой колонизации. – Тбилиси, 1981. – С. 157–163.
14. Зинько В. Н. Хора Боспорского города Нимфея / В. Н. Зинько. – Симферополь-Керчь : Крымское отделение института востоковедения, 2003. – 318 с.
15. Ильинская В. А. Скифия VII–IV вв. до н. э. / В. А. Ильинская, А. И. Тереножкин. – К. : Наукова думка, 1983. – 379 с.
16. Капошина С. И. О скифских элементах в культуре Ольвии / С. И. Капошина // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1956. – № 50. – С. 154–189.
17. Кастанаян Е. Г. Керамика / Е. Г. Кастанаян, Т. М. Арсеньева // Античные государства Северного Причерноморья. – М. : Наука, 1984. – С. 229–233.
18. Киселев С. В. Рец. на кн. А. А. Иессен. Греческая колонизация Северного Причерноморья / С. В. Киселев // Вестник древней истории. – 1948. – № 3. – С. 117–120.
19. Ковпаненко Г. Т. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья / Г. Т. Ковпаненко, С. С. Бессонова, С. А. Скорый. – К. : Наукова думка, 1989. – 335 с.
20. Копейкина Л. В. Элементы местного характера в культуре Березанского поселения архаического периода / Л. В. Копейкина // Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой Греческой колонизации. – Тбилиси, 1981. – С. 163–174.
21. Крыжицкий С. Д. Архитектура античных государств Северного Причерноморья / С. Д. Крыжицкий. – К. : Наукова думка, 1993. – 246 с.
22. Крыжицкий С. Д. Жилые дома античных городов Северного Причерноморья / С. Д. Крыжицкий. – К. : Наука, 1982. – 166 с.
23. Крыжицкий С. Д. Сельская округа Ольвии / С. Д. Крыжицкий, С. Б. Буйских, А. В. Бураков, В. М. Отрешко. – К. : Наукова думка, 1989. – 240 с.
24. Крыжицкий С. Д. К вопросу о наиболее ранних строительных комплексах северопричерноморских греков / С. Д. Крыжицкий, К. К. Марченко // Боспорский феномен. – Санкт-Петербург, 2001. – Ч. 1. – С. 33–36.
25. Кузнецов В. Д. Некоторые проблемы торговли в Северном Причерноморье в архаический период / В. Д. Кузнецов // Вестник древней истории. – 2000. – № 1. – С. 16–40.
26. Кутайсов В. А. Античный город Керкинитиды VII–II вв. до н. э. / В. А. Кутайсов. – К. : Наукова думка, 1990. – 176 с.
27. Лапин В. В. Греческая колонизация Северного Причерноморья / В. В. Лапин. – К. : Наукова думка, 1966. – 239 с.
28. Марченко К. К. Основные аспекты и результаты изучения греко-варварских контактов и взаимодействий в Северном Причерноморье скифской эпохи / К. К. Марченко // Stratum-Plus. – Кишинев : Высшая Антропологическая Школа. – 1999. – № 3. – С. 333–353.
29. Марченко К. К. Греки и варвары Северного Причерноморья в скифскую эпоху / К. К. Марченко. – Санкт-Петербург: Алетей, 2005. – 463 с.
30. Мелюкова А. И. Поселение Надлиманское III на берегу Днестровского лимана // Исследования по античной археологии Юго-Запада УССР. – К., 1980. – С. 5–23.
31. Мелюкова А. И. Некоторые проблемы современного скифоведения / А. И. Мелюкова, И. В. Яценко, Б. Н. Граков // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. Тез. докл. конф. – Запорожье, 1989. – С. 86–88.
32. Назаров В. В. Об этническом составе населения архаического Борисфена / В. В. Назаров, Т. А. Назарова // Ольвия та античний світ. – К. : Наукова думка, 2001. – С. 89–90.
33. Онайко Н. А. Архаический Торик. Античный город на северо-востоке Понта / Н. А. Онайко. – М. : Наука, 1980. – 179 с.
34. Отрешко В. М. Полуземлянки и землянки / В. М. Отрешко, С. Н. Мазарати // Культура населения Ольвии и ее окрестностей в архаическое время. – К., 1987. – С. 8–17.
35. Охотников С. Б. Нижнее Поднепровье в VI–V вв. до н. э. / С. Б. Охотников. – К. : Наукова думка, 1990. – 86 с.
36. Русяева А. С. Ольвийский полис и каллипиды / А. С. Русяева, М. В. Скржинская // Вестник древней истории. – 1979. – № 4. – С. 25–36.
37. Русяева А. С. Основные черты и особенности культурно-исторического развития Нижнего Побужья в период колонизации / А. С. Русяева // Вестник древней истории. – 1994. – № 4. – С. 99–106.
38. Русяева А. С. Святилища и их структура / А. С. Русяева // Древнейший теменос Ольвии Понтийской. – Симферополь, 2006. –

- С. 16–31.
39. Смирнова Г. И. Грунтовые постройки округлой формы в Лесостепном междуречье Южного Буга и Днестра в раннескифское время / Г. И. Смирнова // *Давня і середньовічна історія України. – Кам'янець-Подільський, 2000.* – С. 80–93.
40. Соловьев С. Л. Новые аспекты истории и археологии античной Березани / С. Л. Соловьев // *Петербургский археологический вестник. – Санкт-Петербург : Фарн. – 1994. – Вып. 8. – С. 85–95.*
41. Соловьев С. Л. Архаическая Березань: (историко-археологический очерк) / С. Л. Соловьев // *Археологические вести. – 2000. – № 7. – С. 291–308.*
42. Соловьев С. Л. Античная Березань: вчера и сегодня / С. Л. Соловьев // *Борисфен – Березань. Археологическая коллекция Эрмитажа – Санкт-Петербург, 2005. – Т. 1. – С. 7–15.*
43. Толстиков В. П. Пантикапей – столица Боспора / В. П. Толстиков // *Очерки археологии и истории Боспора – М., 1992. – С. 45–99.*
44. Чистов Д. Е. Работы на острове Березань археологической экспедиции Государственного Эрмитажа в 2004 г. / Д. Е. Чистов // *Материалы Березанской (Нижебугской) античной археологической экспедиции. – Санкт-Петербург, 2006. – Т. 1. – С. 55–112.*

Рецензенти: д.і.н., проф. П. М. Тригуб (Чорноморський державний університет ім. Петра Могили); к.і.н., доц. І. О. Смирнов (Миколаївський національний університет ім. В. О. Су-хомлинського).

© Шейн С. С., 2014

Дата надходження статті до редколегії 26.09.2014 р.